Papers of the Institute for Bulgarian Language, 39, 397 – 430
Print ISSN 0323-9934, Online ISSN 2603-3402

DOI: 10.47810/PIBL.XXXIX.26.11

ДЪРЖАВА И ДЪРЖАВНОСТ: ЕЗИК И ХУДОЖЕСТВЕНА ОБРАЗНОСТ В ДЪРЖАВНИЯ ПРОТОКОЛ И ЦЕРЕМОНИАЛ

Деян Драганов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките, България

STATE AND STATESHIP: LANGUAGE AND ARTISTIC IMAGERY IN STATE PROTOCOL AND CEREMONIAL*

Deyan Draganov
Institute of Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”,
Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

Резюме: Настоящата студия има за цел да изследва механизмите, по които държавата реализира своя авторитет чрез държавния протокол и церемониал. Разгледана е ключовата роля на езика за извършването на двете специфични държавни дейности, като е откроено съвременното влияние на сценичните изкуства над тях посредством художествената образност.

Ключови думи: държава; държавност; език; протокол; церемониал

Abstract: The present study aims to explore the mechanisms by which the state realizes its authority through state protocol and ceremonial. The key role of language in carrying out the two specific state activities is emphasized, highlighting the contemporary influence of the performing arts on them through artistic imagery.

Keywords: country; statehood; language; protocol; ceremonial

1. УВОД

Езикът не е просто основата на общуването, а словесно-интелектуален модел, който чрез изграждането на речта може да влияе на свободата на индивида

* Copyright of each paper stays with the respective authors. The works in the Papers of the Institute for Bulgarian Language are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0).

чрез властта и подчинението. Езикът е способен да провокира интелекта на личността, да бъде както средство за изграждане, така и средство за моделиране на мисленето. Така той става инструмент на йерархично структурираното общество, с който държавата като олицетворение на властта успява да поддържа националното самосъзнание и сплотеността на нацията, като осигурява своя собствен просперитет и благополучие.

Държавата е образувание, което се състои от определен персонален субстрат. Тя е призвана да осигури принадлежността на своите граждани към себе си така, че да може да гарантира стабилността си. За да изпълни тази своя функция, тя трябва да осъществи две цели: **първо**, да защитава интересите на своите граждани във вътрешно- и външнополитически план чрез своите писмени актове и чрез стойностните устни изказвания на своите официални представители; **второ**, да поддържа националното съзнание. Осъществяването на тези две цели, разбира се, не е достатъчно, за да гарантира просперитета на дадената държава в политически и икономически план, но то насърчава единството на нацията и спомага за формирането на национално самочувствие и поддържането на националното достойнство.

Посочените по-горе цели се реализират на практика чрез две държавни дейности – **държавния протокол** и **държавния церемониал**. В тяхната основа заляга езикът като средство за комуникация, но и като модел за влияние и изграждане на внушения. Подпомогнати от високата степен на езикова абстракция, постигана често чрез художествена образност, двете дейности се стремят да поддържат авторитета на държавата във вътрешнополитическите и в международните отношения, както и достойното ѝ представяне пред гражданите. Езикът е фундаментът за изграждането и на протокола, и на церемониала, но в тях се включват и множество други компоненти, които подсилват въздействието и разгръщат пълния им потенциал.

От казаното дотук формулираме задачата на настоящата студия: да се изследва взаимното проникване между езика и художествената образност при реализирането на държавния протокол и церемониала като специфични проявления на държавността и това как те влияят върху формирането на авторитета на държавата. За изпълнението на тази задача е необходимо дефиниране на понятията, въз основа на които ще се изградят теоретичните основи на изследването – държава, държавност, държавен протокол, държавен церемониал, език, художествена образност, както и тяхната взаимна обусловеност. Ще бъдат проследени практическите аспекти в реализацията на държавния протокол и церемониал, както и връзката им с редица институции, които допринасят за формирането на общия им облик, ще бъдат формулирани изводи, свързани със сегашното състояние на разглежданите явления.

Във връзка с хода на изложението е необходимо да направим важно уточнение: ще бъдат засегнати предимно формите на протокол и церемониал, които се отнасят до широките кръгове на обществеността, на границата между строго официалното и художественото слово, между утвърдения церемониал и сценичните изкуства.

2. ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ

Когато говорим за понятия, имаме предвид мисловната основа на думите – т.е. те са средство за осмисляне на света, който ни заобикаля. Вече посочихме кои са основните понятия, които мотивират научния облик на настоящото изследване. Ще ги разгледаме по двойки, за да открoим взаимната обусловеност помежду им.

2.1. Държава и държавност

Първата двойка понятия, която ще разгледаме, са **държава** и **държавност**. Немският юрист, икономист и социолог Макс Вебер дефинира **държавата** като „политическо обединение за господство, което успешно претендира за монопол върху легитимната физическа принуда“ (цит. по Valchev 2013: 62). В основата на разбирането за държава заляга идеята, че народът доброволно се отказва от част от своята свобода, като приема да спазва определени правила. Неспазването на установения ред води до санкции. Това е т. нар. **обществен договор**, който легитимира властта и ѝ позволява да осъществява принуда по законен път. Държавата организира живота на нацията на определена територия, унифицира приложимия правен ред, обединява общността чрез езика, вярата, историята и др.

Държавата възниква и се поддържа чрез държавността, която можем да определим като институционално организираната структура, следяща за реда, за спазването на йерархичната подчиненост на отделните държавни елементи, както и за функционирането на държавата като система. Институциите, формиращи облика на държавността, се управляват и стопанисват от държавни органи – „всеки индивид или група индивиди, на които правният ред е възложил осъществяването на определена държавна функция чрез предоставяне на правомощия по прилагане или създаване на правни норми“ (Valchev 2013: 181).

Държавата и държавността функционират като двете страни на едно цяло. Тяхната основна цел е правилното, справедливо и организирано управление на нацията, както и защитата на правата и законните интереси на гражданите.

2.2. Държавен протокол и държавен церемониал

Държавата като структура, боравеща с властта и с принудата, е необходимо да поддържа своя авторитет пред народа, за да оправдае монопола си в общест-

вените отношения. В този контекст тя е натоварена с представителни функции, които целят нейното далновидно представяне не само във вътрешнополитически, но и във външнополитически план. Както вече споменахме по-горе, това проявление на авторитета на държавата се осъществява с помощта на две специфични държавни дейности – **държавния протокол** и **държавния церемониал**. Еленко Андреев разглежда протокола като „съвкупност от правила, традиции и условности, съблюдавани от държавните органи за външни отношения и техни представители при официални и неофициални поводи“ (Andreev 2013: 33). Авторът отбелязва още, че „ако протоколът привежда в практиката правилата за поведение, то церемониалът разработва, конкретизира и допълва протоколната дейност“ (Andreev 2013: 142). Т. е. това са две дейности, които съществуват в състояние на взаимно допълване, но като самостоятелни компоненти.

За нуждите на настоящата студия ще тълкуваме и протокола, и церемониала в широк смисъл: няма да ги разбираме само като правила за комуникация във външнополитически аспект, а и във вътрешнополитически – доколкото официални лица гостуват в различни населени места и това изисква адекватното посрещане от страна на домакините, както и в ситуация на тържествено отбелязване на различни поводи в рамките на страната. Двете държавни дейности са законово регламентирани в редица нормативни и подзаконови нормативни актове като: Закон за държавния протокол[1], Правилник за прилагане на Закона за държавния протокол[2], Закон за държавния печат и националното знаме на Република България[3], Устав за войсковата служба и въоръжените сили на Република България[4] и др.

2.3. Език и художествена образност

Ако държавата формира авторитета си чрез протокола и церемониала, то езикът е компонентът, който стои в основата на всички правила за поведение, включени в същността на двете държавни дейности. Чрез езика се моделира речта, изразяват се и се фиксират правилата, задава се тонът на общуването, което може да бъде както в писмена, така и в устна форма. Речта разкрива интелектуалното равнище на комуникиращите субекти, способността им да се вписват в обстановката чрез езика, определя хода на дипломацията и предопределя нейния успех или неуспех. Огромно значение имат преводите от и на различните езици, чрез които понятията се назовават.

---

[1] Обн., ДВ, бр. 32 от 18 април 2000 г.

[2] Обн., ДВ, бр. 57 от 24 юли 2009 г.

[3] Обн., ДВ, бр. 47 от 24 април 1998 г.

[4] Утвърден със Заповед № ОХ-618 от 27 юни 2025 г. на министъра на отбраната.

Езикът не е просто средство за комуникация – той е едновременно първична и надредна структура за изразяване на понятия, представи и емоции. Владислав Миланов и Татяна Жилова привеждат твърдението, че „строежът на езика наподобява обърната пирамида; всяко следващо ниво стъпва на предходното, като го надгражда и обогатява“ (Milanov, Zhilova 2021: 11). Йерархичната структура често спомага за изграждането на абстракции и преносни употреби. Те правят речта богата и образно осмислена. Тук се появява проблемът за **художествената образност** и нейните проявления в държавния протокол и церемониал, която можем да определим като многостранно явление, разгледано в тесен и в широк смисъл изцяло за нуждите на настоящото изследване.

В **тесен смисъл** художествената образност, която се проявява при държавния протокол и церемониала, ще дефинираме в контекста на студията като система от речеви компоненти на писменото и устното общуване с висока степен на официалност и метафоричност, чрез която се отправят послания и се създават определени политически внушения. Тук говорим за видовете текстове, които се създават по правилата на протокола.

В **широк смисъл** под художествена образност ще разбираме система от смислово натоварени фрагменти на комуникацията между оратора (изпълнителя) и зрителя, изразени чрез езика или създадени въз основа на езика, които са с висока степен на официалност и метафоричност и чрез които се отправят послания и се създават определени политически внушения. Фрагмента дефинираме като „част от някое произведение на изкуството“ (Георгиев и др. 1973: 1034). Носи самостоятелен смисъл и говори чрез звуково-зримата си природа за цялостния художествен продукт; той е структуроопределяща градивна единица. Фрагментът не трябва да се разбира само като текст – може да е представен както чрез словото, така и чрез движение, жест, пластична композиция, музика, танц и т. н. Това усложнява природата му, като показва, че той е единица, натоварена с определен смисъл – подобно на думата.

И думата, и фрагментът са носители на информация. Чрез думите се изграждат текстове, а чрез фрагментите – завършени цялости на художествената образност, разбирани в широк смисъл. И думата, и фрагментът имат функцията по сетивен път да представят даден обект. Последното твърдение кореспондира със семиотичното разбиране за знака, който според Умберто Еко е „*жест*, който е направен с цел *да се съобщи нещо*, тоест да се предаде на някого другиго някакъв образ или вътрешно състояние“ (Eko 1993: 25). Добрин Добрев и Елка Добрева поясняват, че „знакът е преди всичко информационен обект“ (Добрев, Добрева 1994: 42). Приемаме, че фрагментът се отъждествява със знака, защото е носител на определена информация и има функцията да представя някакъв друг обект – посланията на държавния протокол – чрез поредица от действия, които не е задължително да се изразяват чрез думи. Думата от своя страна също

е знак: „всяка дума в езика е знак, който се състои от акустично изразяващо и изразявано смислово съдържание и съществува в определени отношения с другите думи знаци в системното цяло на езика“ (Kasabov 2013: 11).

Оказва се, че основната единица за изразяване в езика е думата, която е знак, а основна единица за изразяване на художествената образност е фрагментът, който също е знак. Знаците – езикови и неезикови, боравят с подтекста; те допринасят за пищността на церемониала, канализират чрез причинно-следствени връзки неговата протоколна насоченост, внушават усещане за тържественост и интелектуален заряд, организират и систематизират политическите послания. В своята съвкупност двата вида знаци работят с емоционалния свят на човека – така посланията, отправени към него, оставят по-трайна следа.

От казаното дотук могат да бъдат формулирани следните **изводи**:

Първо, държавата функционира, за да създава йерархия, в която общността излъчва малка група от хора, които управляват всички останали – връзките в тази йерархия се осъществяват чрез езика.

Второ, за да поддържа своя авторитет, държавата създава правила, съобразени с норми, които чрез езика формират две специфични държавни дейности – протокола и церемониала.

Трето, държавният протокол и държавният церемониал са дейности, откриващи своята реализация чрез езика, а като втори план на тяхното изразяване се разгръща художествената образност.

Четвърто, на всички равнища на конструиране на държавността водеща роля играе езикът – не само като средство за комуникация, но и като основа и обединяващ елемент на всички останали форми на изразяване.

Пето, изразяването в церемониала става чрез знаците – фрагментите и думите, които формират смислово единство и изграждат внушения.

3. ИСТОРИЧЕСКИ КОНТЕКСТ

В следващите редове ще направим опит за периодизация на развоя на държавния протокол и на церемониала в българската държава, като ще открои влиянието на езика в този процес.

Даниел Вълчев разглежда три основни теории за легитимирането на държавната власт, като изтъква три фундаментални легитимиращи идеи: Космоса, Бог и човешкия разум (Valchev 2013: 89 – 139). Веднъж легитимирана, държавната власт става практически неизчерпаема и безгранична, но тя трябва да поддържа своя авторитет и своите връзки със света, като това е безспорна гаранция за нейната стабилност. Поради тази причина възникват протоколът и церемони-

алът – за да утвърждават устоите на държавността.

Спорно е доколко може да бъде формирана адекватна и целенасочена периодизация на протокола и церемониала, тъй като българската държава преминава през два продължителни периода на чуждо господство, което изключва съществуването на държавността, а оттам – и на протокола и церемониала като държавни дейности. В контекста на настоящото изследване обаче ние ги разглеждаме като изцяло обусловени от езика и обществено-политическото развитие на българския народ, а не във връзка с обособеността в определени граници. Езикът неминуемо отразява духа на времето, превръща се в проводник на новото и непознатото, възприема и прокарва информационния поток на чуждото влияние и реализира неговата експресия в българската народопсихология. Доколкото развитието на езика и на общността е факт във вековете на чуждо потисничество, можем да изградим обоснованата хипотеза, че **протоколът и церемониалът са търпели косвено влияние**, **съществувайки в латентно състояние**, докато политическата свобода и независимост на българския народ им дадоха поле за изява. От това твърдение може да бъде формулиран обоснованият извод, че **в периодизацията за развитието на протокола и церемониала неминуемо се включва времето**, **в което българската държава не съществува на картата**. От тази гледна точка можем да обособим следните **периоди**:

1. Ранен, който включва времето от основаването на българската държава до Възраждането (VII – XVIII век);

2. Възрожденски – обхваща периода на Българското възраждане (XVIII – XIX век);

3. Съвременен, ситуиран във времето от Освобождението до днес (след 1878 г.).

Ранният период се простира в периода от основаването на българската държава през 681 г. условно до 1762 г. – написването на „История славянобългарска“. Протоколът и церемониалът се оказват добре познати на българската държава още от зората на нейното създаване. В средновековна България преди покръстването битуват нравите и обичаите на езическия свят. Димитър Токушев твърди, че първоначално „прабългарите налагат свои институции, които имат предисторията си в додържавния период“ (Tokushev 2009: 90). Авторът говори за обособяването на *прабългарската знат*, съставена от боили и багаини, която притежава статута на военна аристокрация. На върха на феодалната държава стои ханът, чиято власт е пожизнена, наследствена, неограничена и дадена от Бог.

По време на Първото българско царство се утвърждават основите на държавната канцелария – Васил Гюзелев отбелязва, че „за съществуването на ханска дворцова канцелария още от създаването на българската държава свидетелстват прабългарските надписи на гръцки език, съставяни от името на владетеля, печатите и медальоните на хановете“ (Gyuzelev 1981: 13). Съществуването на йерархичните отношения и възприемането на божествения произход на властта говорят за наличието на протокол и церемониал във вътрешнополитическия живот. Божественото предопределение на властта води до спазването на норми на поведение и дворцов етикет, макар и изключително първичен в онзи момент от развитието на българската държавност. Откриват се характерни черти, свързани с облеклото и символите на властта. Чиновниците формират облика на примитивно устроената административна структура – създават се документи предимно на гръцки език. Българите развиват протокола за погребение с военни почести – доказателство за това са надгробните надписи на българските пълководци от първата половина на IX век. Съществува и протокол при облеклото на войската, видим от надписите за въоръжението на българската войска – също от IX век.

Дипломацията във външнополитически план е факт – доказателство за това са международните договори, които българските владетели сключват: Българо-византийския мирен договор от 681 г., Българо-византийския мирен договор от 716 г., потвърждението на Българо-византийския мирен договор от 815 г. с акт от 820 г. Сключването на международни договори се съпровожда със спазването на определени дипломатически правила. Петър Ангелов твърди, че „най-често използваният начин за осъществяване на дипломатически контакти и воденето на преговори били пратеничествата“ (Angelov 2011: 226). Във връзка със средновековната дипломация като пътища за открояване на дипломатическите контакти авторът разглежда още срещите между владетелите.

Важно е да се отбележи, че развитието на протокола и церемониала през езика бележи своя разцвет след приемането на старобългарския език за официален в богослужението и администрацията на българската държава – решение, взето на Преславския църковно-народен събор от 893 г. Тогава настъпва масов подем в законотворчеството, възприемат се гръцки церемониални практики, изгражда се нова столица, в която светската и духовната власт осъществяват своя многостранен и продуктивен диалог чрез общия език за комуникация и кореспонденция. Още от времето на българските ханове се датират българските предхералдически символи. Иван Войников привежда хипотезата, „че от всички животински изображения в старобългарското изкуство три вероятно са изпълнявали такава функция [на владетелски знаци] – лъв, папагал и двуглав орел“ (Voynikov 2009: 15). Той проследява историята на знамето, като отнася първите платнени знамена още към времето на Дунавска България.

По време на Второто българско царство се развива в още по-висока степен царската канцелария, като в този момент продължава издаването на владетелски актове. Утвърждава се стилът „плетение словес“ на Патриарх Евтимий, който Донка Петканова определя като „богат в лексикално отношение, с обилна синонимика и забележителна езикова орнаментация“ (Petkanova 2001: 495). Езикът активно налага художествената образност в тесен смисъл. Като пряк изразител на волята на владетеля чрез езика се утвърждават царските дарствени грамоти (хрисовули). Изработват се по византийски образец, като прави впечатление, че „чиновниците във владетелската канцелария се ползват от по-голяма свобода при тяхното оформяне и написване в сравнение със съставителите на императорските хрисовули“ (Tokushev 2009: 80). Езиковите реквизити на грамотите включват увод, диспозиция и заключение. Утвърден е протокол при написването, който цели открояването на царския авторитет сред населението.

В това време се сключват множество династични бракове, възприема се устройството на царския двор по византийски образец. Димитър Токушев представя „атрибутите на царското достойнство: трон; скиптър, завършващ с кръст; златна корона (диадема), богато украсена със скъпоценни камъни и бисер; пурпурна мантия – далматика, червени ботуши и др.“ (Tokushev 2009: 106). В протокола и церемониала се утвърждават фигурите на протокилийника (царски адютант) и на епикерния (чашник, царски виночерпец).

Времето на османското владичество поставя на дневен ред порядките на исляма и езика на един чужд народ. Българите запазват вярата си, но възприемат законодателното влияние на османците, както и множество лексикални единици от техния език. Нарастващият стремеж към самоопределение и свобода води до втория период в развитието на протокола и церемониала – **възрожденския**, който пропуква застиналостта на османското владичество. Българските книжовници създават комплексни текстове, в които се засягат множество въпроси, свързани с протокола и церемониала – с езика, символите на властта, авторитета на някогашната българска държава и на българските владетели. Възкресява се споменът за знамената и за лъва като символ на България, за които Христаки Павлович пише: „Това знамение имали българските царе на хоругвите си: изображение, което е знаменувало защо българите са на войска силни като лъвове“ (Pavlovich 1844: 61). Езикът се оказва не просто изразител на протокола и церемониала от миналото, но и средството, което го опазва през вековете.

Макар и в условията на отсъстваща държавност, българите откриват своите начини за утвърждаването на народностната си автономия през времето на изграждащото се чувство за национално достойнство. Тези нови пътища пред българския народ в пределите на чужда държава **създават специфичен тип церемониал**, **който изразява националния белег и създава усещането за общност**, **организирана не около държава**, **а около кауза** – **оцеляването на**

собствения дух и етническата принадлежност. Типичен пример за това е празнуването на Деня на светите равноапостоли и просветители Кирил и Методий, чието начало датира от първата половина на XIX век. Празникът е пример за кореспонденцията между светското и духовното влияние в протокола и церемониала през експресията на езика и художествената образност. Той е отправната точка за развитие на българските официални празници и на специфичните традиции, които те утвърждават. Оказва се, че дори при липсата на държавност протоколът и церемониалът имат други, косвени прояви и спомагат за формирането и поддържането на националното самосъзнание.

За **съвременния период** условно приемаме, че води началото си от Освобождението и представя развитието на релацията „държава – протокол – език“ до днешния ден. Търновската конституция[5] утвърждава българските държавни символи – знаме, герб и химн, предвижда тържествена клетва за коронованието на княза. Езикът оказва влияние чрез официалните актове на държавната власт – указите, законите, владетелските прокламации. Те служат за формирането на авторитета на княжеската (царската) институция, за легитимирането на властта. Поставят се основите на дипломатическия протокол с **Правилника за дипломатическите агентства и консулствата (1897)**. Актовете на царската канцелария и официалната кореспонденция придобиват завършеност чрез фиксирането на определени езикови реквизити. Художествената образност се реализира като част от протокола и церемониала не само чрез езика, но и чрез експресията на ритуалността, която все по-често започва да преминава под знака на първична режисура. Така държавата трайно гради своя авторитет във вътрешно- и външнополитически план чрез езика и художествената образност; създава се трайна връзка на взаимодействие, която аргументира и утвърждава устоите на управляващите.

След 9 септември 1944 г. монархичната форма на управление е заменена от републиканската. Новата структура на законодателната, съдебната и изпълнителната власт води до преосмисляне на протокола и церемониала. Последователно се проявява действието на две български конституции, създава се солидна нормативна база. Легитимиращата властта фигура вече не е Бог, а народът. Периодичният печат, радиото и телевизията налагат свой собствен стил. Изискванията на държавата към правоговора, артикулацията и употребата на книжовния език са високи. Речта на политиците и на лицата, работещи в сферата на публичния сектор, е богата, наблюдава се засилена употреба на метафори – това показват запазени от разглеждания период политически речи и журна-

[5] Приета от Великото народно събрание на 16.04.1879 г.

листически статии. Установеният модел на управление обаче неминуемо води до политическа пропаганда. Във всяка сфера на действителността съществува цензура. Външнополитическата комуникация е сведена предимно до устойчива кореспонденция с държавите от социалистическия блок.

Реабилитацията на протокола и церемониала настъпва във времето след 1989 г., когато е възстановено демократичното управление в страната. Приети са Конституцията от 1991 г., Законът за държавния протокол и Правилникът за прилагане на Закона за държавния протокол. Реформирани са голяма част от държавните структури, променят се външнополитическите партньори на страната. Езикът на политиците се опростява и става по-близък до общоупотребимата реч, с която си служи населението.

Направения кратък исторически преглед води до формулирането на следните **изводи**:

Първо, държавата утвърждава своя авторитет и облик пред света и пред своите граждани именно чрез протокола, често изразяван чрез церемониала, като основна функция за неговото формиране и експресия в исторически план играе езикът.

Второ, езикът не е просто средство за комуникация, а модел на взаимодействие между отделните компоненти на протокола, които в исторически план разгръщат публичната визия на идеята за държавността.

Трето, управляващите в дадения исторически момент определят в голяма степен духа на протокола и церемониала и на езика и на художествената образност, чрез които те се формират.

4. СТИЛЪТ В ПИСМЕНИТЕ ТЕКСТОВЕ НА ДЪРЖАВНИЯ ПРОТОКОЛ

Биляна Тодорова разглежда стила като **езиковия избор**, **който обхваща както отклоненията от нормата в рамките на идиолектните стилистични употреби**, **така и типичните употреби за общуването в определена сфера** (Todorova 2014: 30). Когато говорим за държавни дейности от ранга на държавния протокол и церемониал, е логично да се употребява **официално-деловият стил** на общуване, който засяга както устната, така и писмената комуникация между страните. Димитър Попов характеризира речта в официално-деловия стил по следния начин: „Отличителни свойства на деловата реч във връзка със своеобразието на нейните функции са точност, лаконичност, конкретност, яснота на формулировките, нормализация и стандартизация на лексиката и терминологията, поради което официално-деловият стил се откроява с устойчивост и затворе-

ност“ (Popov 2016: 131). Безспорно всичко изброено е валидно за официалните писмени текстове, с които боравят държавният протокол и церемониалът.

Владислав Миланов и Татяна Жилова разглеждат **два вида дипломатически текстове**, които можем да групираме според страните, които участват в тях (Milanov, Zhilova 2021: 153 – 156).

В първия вид попадат **договорът**, **конвенцията** и **меморандумът**, които са характеризирани от авторите като „двустранни или многостранни актове, които се отнасят към сферата на международните отношения и международното публично право“ (Milanov, Zhilova 2021: 153). Сключването на тези актове винаги предвижда обстановка с формално общуване. Текстовете са предварително подготвени, лишени от емоционален заряд, със съобщителни изречения, ясни формулировки, ориентирани към практически ползи за страните (които обикновено представят цели колективи). Често се налага наличието на преведен еквивалент за страните.

Към втория вид се отнасят едностранните актове на дипломацията – **нотата**, **вербалната нота** и **ултиматумът**. Докато нотата и вербалната нота са текстове, винаги създавани с умерен тон и със стремеж за умереността в изразяването, ултиматумът се отличава с категоричен тон и едностранно налагане на конкретни изисквания, чието пренебрегване може да доведе до последици и ответни действия от страна на адресанта. Обща за трите вида текстове е принадлежността към официално-деловия стил, характерни отново са съобщителните изречения. Отличителни както за първия вид дипломатически текстове, така и за втория са клишираните изразни средства и приповдигнатият тон (с изключение на ултиматума).

Като отделен вид текстове Вл. Миланов и Т. Жилова обособяват **поздравителните адреси**, **поздравленията**, **обръщенията**, **тостът**, **съболезнованията**. Характерни за тези текстове според двамата автори са тяхната сдържаност и препоръката да не носят особена емоционална натовареност. Проблематичен за настоящото изследване е поздравителният адрес, който според горецитираните автори „излиза извън сферата на дипломацията и заема ясни позиции в административното и корпоративното общуване“ (Milanov, Zhilova 2021: 156). Действително поздравителният адрес е жанр, разпространен широко сред органите на местното самоуправление и местната администрация, сред юридическите лица с нестопанска цел, културните и образователните институции, дори и сред търговските дружества. Анализът на съвременните поздравителни адреси разкрива отклонения от общоприетите дипломатически стандарти, тъй като често съдържа **стилистични маркери**, **които го поставят на границата между официално-деловия и художествения стил**. Езикът често е метафоричен, красноречив, емоционален.

Посочените по-горе характеристики нарушават традиционния контекст на поздравителния адрес, но са обусловени от непрекъснато променящите се съвременни обществения отношения, както и от динамиката на езика като сис-

тема. Те разкриват една важна характеристика на поздравителния адрес, която съвременната наука настойчиво отбягва: **преливането на различен тип стилово маркирани езикови средства при този тип текст**, което, когато е представено уверено и е изготвено с необходимата прецизност, не предизвиква вътрешно противопоставяне, а създава оптимално равновесие. Безспорно благопожеланието, вложено в поздравителния адрес, трябва да провокира емоционалността на своите адресати. Функцията на този тип текст изисква той да бъде хибриден – разнообразен и точен във внушенията, които изгражда, формален, но не скучен; сериозен, стегнат, но провокиращ размисъл.

Поздравителният адрес не е единственият жанр, принадлежащ на протокола и церемониала, при който се размиват стиловите граници. Друг такъв текст, употребяван в устна или писмена форма, е **речта**. Тук не става дума за **речта като езиково явление**, **а за речта като изказване на представител на орган, натоварен с представителни за държавата функции**. Речта, колкото и да е обвързана със спазването на правилата на протокола, не може да бъде дистанцирана от гражданите – тя трябва да бъде разбираема и убедителна, припокриваща се с нагласите на адресатите си, които най-често са гражданите. Природата на речта е свързана повече с реториката, отколкото с представата за нормативност, затова и красноречието, богатият език стоят в основата ѝ. Вера Маровска привежда следното твърдение: „Три са целите на красноречието – да осведоми и убеди; да достави удоволствие; да развълнува“ (Marovska 1998: 5). Безспорно тези три цели трябва да бъдат реализирани във всяка една реч. Органите на властта може да бъдат назначени или избрани от народа – и в двата случая те трябва да общуват с него. В тази комуникация, която е натоварена с особена представителна функция, недвусмислено има нужда от жив, образен език, който да разчупи стереотипа на политическото говорене, да го изчисти от клишетата и заучените фрази и да го превърне в инструмент за влияние.

От казаното дотук следва, че писмените текстове, свързани с държавния протокол и церемониал, принадлежат на официално-деловия стил. Динамиката на обществените отношения и демократизацията на езика обаче неминуемо водят до нарушаване на стиловите граници в някои жанрове, свързани с протокола и церемониала. Оказва се, че в определени дипломатически текстове се наблюдава естественото преплитане на официално-деловия с художествения стил. И това е така, защото текстовете, адресирани до широк кръг граждани, трябва да въздействат, за да упражнят основната си функция – да изграждат смисъл, вплътен във внушения, целящи утвърждаването на авторитета на държавата. Тези текстове безспорно съдържат художествена образност, която ги поставя в гранична позиция между сферите на политиката и литературата.

5. ЕЗИКЪТ И ХУДОЖЕСТВЕНАТА ОБРАЗНОСТ ПРИ ПРАКТИЧЕСКАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ДЪРЖАВНИЯ ПРОТОКОЛ И ЦЕРЕМОНИАЛ

Вече беше посочено, че протоколът представлява система от правила, които утвърждават и съхраняват авторитета на държавата, а церемониалът е пътят, по който тези правила практически се реализират пред широките кръгове на обществеността. Ако приемем, че кръгът от вече разгледани въпроси по отношение на писмените текстове на протокола изчерпва теоретичния модел на реализация на тази държавна дейност, то церемониалът осъществява приложния аспект на публичното представяне. Към момента приемаме за установено, че някои основни актове на дипломацията вече са загубили чисто дипломатическия си характер. Сега е моментът да обърнем внимание на **изразните средства на церемониала**, чрез които на практика се реализира протоколът – на първо място, както вече беше посочено, това е **езикът**; на второ място – **художествената образност**.

Церемониалът е поредица от синхронизирани действия, които се характеризират с висока степен на **нормативност** и **тържественост**. Той включва множество компоненти, които се свеждат до прости фактически действия, натоварени с ценностен смислов заряд (например официални речи, издигане (внасяне) на знамена под съпровода на химн, формиране на шпалир, поднасяне на венци и цветя на признателност, заупокойни молитви, отдаване на военни почести и др.). Церемониалът се гради въз основа на езика поради следните причини:

1. Основа за изграждането на церемониала са законът и подзаконовите нормативни актове, свързани с неговото прилагане, които са изцяло езикова реализация на определен набор от правила, създадени от законодателя.

2. Сценарият за провеждането на каквато и да било форма на церемониал се съставя чрез езика, както и всички текстове с протоколна насоченост.

3. Комуникацията от трибуната (сцената) винаги се извършва чрез езика.

4. Езикът е комуникационен модел, въз основа на който се планират всички компоненти на церемониала от режисьорска гледна точка.

5. Чрез езика се дават командите за провеждането на всички типове церемониални действия.

Вече беше установено, че с помощта на езика се създава художествената образност, която го прави експресивен и богат, но беше аргументирано и твърдението, че художествената образност може да бъде самостоен компонент за изразяване, който да допринася за драматургичното единство на цялото. Знае се, че церемониалът се основава на закона и че той е елемент на строго офи-

циалното общуване. Въпреки това той се подчинява на определен сценарий и режисура, за да бъде сполучлив и въздействащ.

Сид Фийлд определя сценария като *история, разказана с картини* (Fiyld 2016: 13). Различните картини в сценария са отделните равнища на реализация на художествената образност. Те са обединени помежду си от монтажа, който според Сергей Айзенщайн „не е мисъл, съставена от свързани помежду си откъси, а е мисъл, възникваща от сблъсъка на два независими един от друг откъса“[6] (Ayzenshtayn 2012: 623). Тези независими един от друг откъси съдържат свой собствен вътрешен конфликт, който осигурява вътрешната им противоречивост, а едновременно с това са в отношения на противопоставяне един на друг. Тази динамика задейства драматургичните механизми на сценария и го превръща в истински **проводник на идеите на церемониала**.

Когато говорим за компоненти (откъси, картини) на драматургичното цяло, имаме предвид **фрагментите**, **онези равнища на реализация на протокола**, **които церемониалът е възприел като част от своите традиционни проявления**. Всички те имат за цел да аргументират авторитета на държавата в публичното пространство, да покажат нейните достойнства, сила и традиции. В следващите редове ще проследим някои от тези съграждащи церемониала фрагменти, като ще откроим връзката им с езика и смисъла на художествените внушения, които изграждат.

5.1. Държавните символи

Държавните символи са скрепени с уредба на конституционно равнище – това са **знамето**, **гербът** и **химнът**. Развитието им беше засегнато в направения по-горе исторически преглед, като то е практически неизчерпаемо като фактология. Принос за това имат различните типове управление, многообразието на владетелските инсигнии през вековете и т. н. Тук ще се съсредоточим върху държавните символи в техния съвременен контекст.

Държавните символи разглеждаме заедно, защото те са знак за сила в своята съвкупност. **Знамето** и **гербът** обикновено се материализират чрез **предметно-визуален облик**. Притежават качеството на **семиотични знаци**, носещи определен смисъл. Тъй като тези знаци се срещат както в писмената реч на държавния протокол под формата на визуални и релефни реквизити, така и в церемониала – като фрагменти на художествената образност, те се обвързват по специфичен начин с езиковия тип изразяване.

---

[6] Айзенщайн открива монтажа не само в киното, но и във всички останали форми на изкуството.

Иван Иванов, анализирайки теорията на вексилологията, представя многобройните думи, с които може да бъде наречено знамето, като констатира, че „знамето има значение и на нещо, под което се нареждат хората за идея, действие, почин (...) „парчето плат“ със способността му да обединява, мобилизира, сплотява, мотивира за определена кауза, идея и пр.“ (Ivanov 2010: 8). Като държавен символ в съвременните представи то се свързва с идеята за единната нация. Ритуалите, свързани с националното знаме, са разгледани във вече споменатия Закон за държавния печат и националното знаме.

Издигането (внасянето) на националното знаме се извършва при изпълнението на националния химн, при което всички присъстващи застават мирно. Важно е то да не бъде само инструментално, но и вокално – текстът и музиката, съчетани с визуалната линия на издигащото се пред очите на гражданите знаме, пораждат **трипластова драматургична конструкция на внушенията**: от една страна, текстът на химна говори за възторга от прелестта на родината, от друга – музиката внушава страхопочитанието и гордостта от принадлежността към нея, от трета – визията на издигащото се знаме показва възхода на нацията. По този начин фрагментите на режисурата се организират около общата драматургична структура, която чрез езика гради търсените внушения. Така церемониалът постига единност, която води до висока степен на въздействие.

Гербът е **продукт на българската хералдическа традиция**. Иван Войников го разглежда в художествен аспект като „фигурална композиция, чиито елементи са подредени и оцветени по определен начин, тясно свързан с обекта на символизиране“ (Voynikov 2009: 5). Гербът има особено значение за държавната власт, като самият той трябва да излъчва могъщество и да респектира. Неслучайно дискусията около създаването на съвременния български герб е била толкова голяма, като се е наложило мнението, че той трябва максимално да се доближава до завещаното от българските хералдически традиции. Присъства на всички официални документи на държавата и е неизменна част от символите на държавността. Като знак гербът също може да бъде фрагмент на художествената образност, като се употребява с драматургична цел, пречупен през определен режисьорски прочит. Той визуализира посланията на думите, свързани в текст, проявява се като асоциативен образ, който кореспондира с идеята за понятийна съотнесеност: както думата означава понятие, така гербът онагледява понятието за държава във визуален план. Нещо повече – съдържанието на текст във визуалния елемент „Съединението прави силата“ придава по-авторитетна визия на герба – не е илюстративен, а по-скоро е допълващ посланието.

Знамето и гербът моделират художествените внушения през различните начини за изразяване, но химнът несъмнено е натоварен с множество смислови ядра, които се градят благодарение на неговата многопластова природа. Иван Шишманов твърди, че „химнът служи за изражение на най-високите чувства,

които вълнуват човешката душа“ (Shishmanov 1891: 353), като обвързва неговите внушения с патриотизма. Химнът е **средоточие на поетичен текст**, **музика и вокално-инструментално изпълнителско майсторство**, което, като се съчетае с определени визуални похвати на режисурата, играе основополагаща роля за церемониала. Взаимодействието между езиковите единици – думите, се преплита с изразните средства на музиката като отделна система със своя собствена експресия. Резултатът е напълно удовлетворителен за нуждите на държавния апарат – химнът формира националното самосъзнание, въздига достойнствата на народа, кара го да се чувства единен и дори благословен.

Държавните символи имат две важни функции – да направят държавата разпознаваема за собствените ѝ граждани и за света и да внушат могъществото и достойнството ѝ, за да легитимират властта в нея. Те са инструмент на управляващите, с който през протокола и церемониала се поддържа държавният авторитет, усещането за общност на нацията.

5.2. Армията и военните оркестри

Българската армия е създадена с Временните правила за българската земска войска през 1878 г. Още при основаването си тя изготвя и спазва серия от правила за поведение, голяма част от които са обусловени от традицията, а друга част – от своеобразния почерк на хората, които я командват към онзи момент. Още в края на XIX век започва постепенната кодификация на тези правила, като на армията се приписват две основни функции, които българският генерал Стефан Паприков обобщава така: „да пази господарството от външни врагове“ и „да пази вътрешната безопасност и спокойствие“ (Paprikov 1893: 4). Освен тези две важни функции обаче, които безспорно важат и днес, армията има и някои представителни функции, които ще разгледаме в следващите редове.

Като част от церемониала армията демонстрира **военната мощ на държавата**. Армията има свой собствен церемониал, уреден в глава XVI от Устава за войсковата служба и въоръжените сили на Република България, който предвижда следните видове церемонии:

1. Ритуали (церемонии) за утвърждаване на българската държавност и традиция – тържествена заря (проверка), илюминации и произвеждане на артилерийски салюти, военен парад, връчване на бойно знаме, издигане на националното знаме, почетни караули, връчване на ордени и др.

2. Военни ритуали за почитане на паметта на загиналите за свободата и независимостта на Република България – откриване (обновяване) на паметници, полагане на венци и цветя.

3. Военни ритуали с участието на Българската православна църква – освещаване на бойно знаме, водосвет на бойни знамена, провеждане на ритуал – панихида Архангелова (мъжка) задушница, траурни церемонии.

4. Военни ритуали при участие в мисии и операции извън територията на страната – официално изпращане и посрещане на контингент, посрещане на тленни останки.

5. Военни ритуали при спортни мероприятия – откриване и закриване на шампионати и състезания (спартакиади) с международно участие, откриване и закриване на държавен военен шампионат или спортно състезание.

Всички тези церемонии са подробно разработени в горецитирания подзаконов нормативен акт, в който се предвижда съставянето на план-сценарий за всяка церемония по заповед на командира (началника). Въпросният план-сценарий е интегрална част от общия сценарий на даденото мероприятие, като той намира своята художествена експресия чрез режисурата.

Реализирането на връзката „предварителна подготовка – сценарий – режисура“ винаги става посредством езика. Езикът фиксира плана и осъществява общуването между лицата, представя в подходяща форма драматургичната линия, обуславя действията на режисьора, който гради **аудио-визуалната парадигма** на цялото. Церемониите се отличават с характерна **военна лексика**: „Роти, равнис!“, „Ура!“, „На ремък!“, „Оркестър, тържествен сигнал!“. Прави впечатление употребата на устойчиви словосъчетания, също и повелителните форми на глаголите, краткостта и точността на фразите, придружени със специфичен тип интонация.

През езика е създадена и голяма част от емблематичните военни маршове на България, които възникват на основата на класически литературни произведения – „Де е България?“, „Вятър ечи, Балкан стене“, „Край Босфора“, „Новото гробище над Сливница“ („Покойници“), „Боят настана“, „Ботев марш“ и др. Всички те **представят езиково формулираното художествено послание в музика**, **превръщайки го във фрагмент на художествената образност**. Живото изпълнение на духовия оркестър създава усещане за внушителност и остойностява посланията на церемониала. Цялата поредица от действия всъщност представлява **фрагментарна знакова цялост на художествената образност в церемониала**, която в съзвучие с езика отправя определено послание към публиката.

Интересна от езикова гледна точка е клетвата, която полагат военнослужещите – тя е регламентирана в разпоредбата на чл. 149, ал. 2 от Закона за отбраната и въоръжените сили на Република България[7]: „Заклевам се в името на Република България да служа честно на народа си, да спазвам Конституцията, законите на страната и уставите на въоръжените сили, да изпълнявам безпре-

кословно заповедите на своите командири и началници, храбро да защитавам целостта и независимостта на моята Родина и ако се наложи, да дам живота си за нея, за воинската чест и за славата на бойното знаме. Заклех се!“. Езиковата редакция на текста предава вдъхновяващо послание, което се характеризира с висока степен на тържественост. Тази клетва има двойствена функция: от една страна, тя създава чувство на национална принадлежност у военнослужещия, от друга – има представителна функция пред населението, като издига авторитета на основната силова структура в държавата.

Армията има значителен принос в реализацията на церемониала, защото осъществява драматургичните му механизми чрез зрелищно и внушително участие. Не без значение за тази пищност е емоционалното въздействие на духовите оркестри, както и военните униформи, които изразяват йерархията и реда в армията като структура.

5.3. Църквата

Няма да бъде пресилено, ако се каже, че църквата като институция е първоизточник и кодификатор на държавния протокол в християнския свят в частност и за българската държава. Васил Гюзелев разкрива, че разполагаме с църковен протокол от зората на българската държавност: „Освен царската канцелария в средновековна България е имало също така патриаршеска канцелария“ (Gyuzelev 1981: 14). Като вземем под внимание факта, че християнската религия има силно влияние върху развитието на Първото и Второто българско царство, както и че именно тя съхранява българската народност през петте века османско владичество, е лесно да си обясним нейната водеща роля в държавата през монархическия период на Третата българска държава. Имайки предвид и разпространеното разбиране, че над монарха стои само Бог, неминуемо се оказва, че нейното проявление в държавността е едновременно и традиционно, и желателно, защото легитимира властта на княза, впоследствие и на царя. Неслучайно юридическото образование по каноническо право през 20-те години на XX век застъпва следната позиция за взаимоотношенията между църквата и държавата: „Черковата действа върху душата на човека и го упътва към нравствено усъвършенстване. Ето защо правовата държава помага на черковата, като поддържа нейните наредби – празници, брак, дух, училища, йерархия – дава на духовните лица подобаващи места и съдейства във всичко правомерно на черковната администрация“ (Bobchev 1919: 108).

[7] Обн., ДВ, бр. 16 от 10.02.2026 г.

През социализма съвсем обяснимо прерогативите на църквата се редуцират от Българската комунистическа партия, но след 1989 г. някои от нейните традиционни функции в церемониала се възобновяват. Неслучайно в Устава за войсковата служба и въоръжените сили на Република България са предвидени вече описаните съвместни функции при освещаването на бойните знамена. Църквата извършва още заупокойни молитви в памет на загиналите за свободата и независимостта на България, провежда литийни шествия, прави молитви и благословии.

Българската православна църква е важен и съществен участник в церемониала, тъй като тя се ползва с особеното уважение на гражданите. Подкрепата ѝ към държавата не само легитимира властта, но и недвусмислено говори за нейната праволинейност, коректност и справедливост. Всеки един църковен акт има солиден символен оттенък, носещ дълбоки исторически корени и проектиращ доверието на народа спрямо управляващите. Църквата борави с поредици от свещенодействия. Всяко действие е знак, фрагмент от целостта на художествената образност на церемониала. Опитният режисьор използва **въздействието на църквата**, **като не го подчинява на собствените си идеи**, **а на драматургията на изразяваните от църквата послания**.

Църковните свещенодействия са единственият компонент на церемониала, който се отдалечава от представата за съвременния език като средство за комуникация. Употребата на църковнославянския език в каноничните текстове, които духовниците произнасят, създава частична езикова бариера за носителите на съвременния български език. Въпреки това църковнославянският език притежава заразителен магнетизъм, който извиква у присъстващите усещането за старина, за традиция, която е част от паметта. Ако режисурата улови емоционалния заряд на този фрагмент на драматургията, успехът на церемониала би бил несравним.

Църквата проповядва общочовешки ценности. Лексиката, която използва, е ориентирана към вътрешния свят, към добродетелите и любовта към Бог и към човека. Неслучайно нейните послания са непреходни. Те са силен драматургичен инструмент, който е в състояние **чрез езика да аргументира позициите на държавата**, като подчертае нейния хуманен, но авторитетен облик. Графичните особености на думите също са значими по отношение на църквата: църковният канон изисква изписването с главни букви на Бог и на местоименията, свързани с него, както и на църковните санове, а също и на всички компоненти от имената на светците, което частично противоречи на правилата на съвременния български книжовен език. Понякога говорът на свещениците звучи архаично, което все по-често води до неразбиране от големи групи граждани. Съществува риск стилът на сценария да не съответства на техния емоционален заряд и език. Това налага настойчивата драматургична работа, като сценаристът трябва да умее да предвижда възможните езикови и стилистични несъответствия и да ги изглажда своевременно.

Фрагментът на художествената образност, свързан с църквата, разполага с още две предимства: църковните камбани, които възвестяват празника или печалния повод, и църковната музика, която на втори план разказва за духовността и подчертава нейния смисъл. Като пример може да се посочи добре познатото на всички българи църковно песнопение „Многая лета“. Интегрална част на церемониала (за съжаление, твърде подценявана в България) може да бъдат църковните хорове, които с подходящо обработена песен, посредством костюми, адекватен светлинен сценарий и силна режисура може да се впишат отлично в езиковата редакция на един церемониален сценарий. Не без значение е и употребата на икони, свещници и други църковни предмети със знакова функция за постигането на определени режисьорски цели, доколкото това не накърнява църковния канон и разбиранията на свещенослужителите.

Оказва се, че действията на църквата са отличен фрагмент от художествената образност на церемониала заради традицията и универсалността, с които се характеризират. Те могат да въздействат както с езика, така и с експресията на музиката и слуховите усещания, а също и с естествената непринуденост, която излъчват. Посланията на църквата, приемани и тълкувани със силен режисьорски усет, са благодатна драматургична ниша, която може да даде повече от ценни плодове за церемониала.

5.4. Режисурата и драматургията

Режисурата и драматургията са двете начала на художествената образност, благодарение на които отделните фрагменти се съчетават със смисъла на думите. Съдържанието, изразено чрез езика и чрез художествената образност, се свързва в логическа последователност, която бележи заплитането, възхода и разрешаването на драматургичния конфликт, който Семьон Фрейлих определя като „реалните жизнени противоречия“ (Freylih 1964: 83). Законът и подзаконовата нормативна уредба фиксират правилата на протокола и церемониала, но не набелязват пътя, по който в действителност се изграждат. Когато човек се изправи пред тази нелека задача – да създаде церемониала и да приложи правилата на протокола, разбира, че са му нужни задълбочени познания в сферата на публичността и по-специално в сценичните изкуства.

Оказва се, че в днешно време протоколът и церемониалът далеч не са толкова застинали, колкото в миналото, тяхната статика отстъпва място на динамика, като те често стават част от сценичен спектакъл, който според Славчо Маленов и Иван Иванов представлява „художествен продукт или по-точно сбор от продукти на различни изкуства (сценография, музика, литература, пеене, танц и др.), представени като компоненти, изграждащи единно художествено произведение“ (Malenov, Ivanov 2014: 146). **Правилата на сценичните изкуства**

осигуряват стабилните основи на успешния церемониал, защото „в масовото представление усещането за цялостно драматично действие, както и неговото фигуративно въплъщение водят до онези фактори, които имат потенциал да отразят поетичен мироглед“ (Sharoev 1986: 20). Изхождайки от това твърдение, ще представим основните пресечни точки между протокола и церемониала и сценичните изкуства, разгледани през призмата на езика.

Протоколът и церемониалът закрепват правила, които са свързани с публичността – т. е. церемонията предполага **аудитория**, която наблюдава, и **пространство**, в което са ситуирани зрителите. Оформянето на пространството се предвижда още в сценария. Самият **сценарий** представлява текст, **който имплементира в себе си протокола чрез думите и фрагментите на художествената образност**. Неговите езикови реквизити включват ремарки, диалог, дикторски глас и др. Сценарият се оформя нагледно – с подходящ размер на шрифта, съобразен с осветеността на пространството, за да може да не затруднява този, който го чете.

Сценарият е структура – той трябва да се напише стриктно по правилата на драматургията, като възприеме нормите на церемониала в себе си. Езиковото оформяне изисква абсолютна граматическа коректност, както и стилово единство на текста. Недопустимо е стилът на текстовете да противоречи на останалите фрагменти от драматургията (например утвърждаването на държавните символи, участието на църквата, армията и др.). Изключително важно е съобразяването на употребяваната лексика – нужно е да се внимава с въпроси, които биха засегнали определени обществени групи, защото това би довело до недоволство, а функцията на церемониала е обратнопропорционална на този резултат – той трябва да въздигне, а не да срине авторитета на държавата, управляващите и институциите. Стандартните формулировки на езиково равнище трябва да бъдат в равновесие със своеобразието на сценариста – в този контекст не е желателна употребата на клишета и заучени фрази, макар те удобно да отразяват общоприетите норми.

В сценария се предвиждат и устните изказвания на официални лица. Вече беше засегнат въпросът за техните речи и основните компоненти, които е нужно да съдържат. Устното изказване трябва обаче да се различава от речта, защото тя е предварително подготвен писмен текст, който обикновено се прочита от говорещия. През последните години писмените речи отстъпват място на **устните изказвания**. Този прийом има както положителни, така и отрицателни страни. Като позитивна черта може да се открои близостта до аудиторията – виталността на словото, което се ражда пред очите на публиката. От друга страна, в държавата понастоящем има твърде голям брой езиково неподготвени официални лица, които не само си позволяват да говорят в ниския езиков регистър, но и имат сериозни правоговорни, артикулационни и интонационни отклонения.

Примесени с очевидно незадоволителната езикова култура, те водят до регистрирането на очевидни езикови грешки. Все пак устното изказване е отличен инструмент на харизматичния лидер, стига той да не си служи с клишета, а то да бъде уместно поднесено.

Говорейки за устни изказвания, стигаме до въпроса не само за езиковата култура на официалните лица, но и до тази на всички участници в церемониала – водещи и изпълнители. Правоговорните норми, правилното интониране, дикцията, добрата артикулацията са само основата на езиковото изразяване, създавано чрез драматургията. Задължителни за успешното представяне са овладените ключови езикови компетентности, както и отличният контрол над емоциите, трезвата преценка за уместността на действията. От значение е не само правилното използване на езика, но и правилно подбраното облекло, стойката и излъчването. Несъмнено особено важно е увереното движение по сцената – отдаващо уважение на официалните лица и на публиката, но и съобразено с нормите за безопасност – особено в случаите, в които на сцената или зад кулисите има охранявани официални лица. Поощрява се готовността за бърза реакция при извънредното присъствие на новодошъл официален гост или друга неотложна промяна в сценария, като в никакъв случай не трябва да се излиза от стилистиката на сценария и да се нарушава естественото развитие на драматургията или езиковия ритъм – използваният език в тези случаи трябва да бъде логично продължение на предходната мисъл, което не накърнява, а заздравява цялото.

Драматургията създава **пластове на разказването**, в чиято основа стои езикът. Тя **изгражда ритъм**, **който резонира в оттенъците на успешната режисура и дава на хората поводи за размисъл**. Режисурата от своя страна има за цел да систематизира многообразието от внушения, да ги обедини в единно цяло, което да постигне своя резултат – да направи зрителя съпричастен към случващото се. Неслучайно протоколът и церемониалът **постигат своята цел само когато следват логиката на надграждането чрез фрагментите на художествената образност**. Ако в основата на мисленето стои понятието, тогава начините за неговото осмисляне се коренят в диалогичността на интелекта, който умее да си служи с думи, но и с абстрактни фигури. Когато церемониалът се изгражда пред очите на гражданите, той трябва да си служи с тези няколко равнища на разказване, за да умее да убеждава – единството между словото, музиката, интригуващата аудио-визуална форма, усещането за мащабност. Общата идея за драматургията, описана чрез отделните фрагменти, трябва да се представи така, че **всеки компонент на церемониала да умее да говори за нещо различно**, което има принос за цялото. Никога не се показва това, което се казва чрез словото, не се акцентира със светлина над това, което вече е заявено като важно, не звучи музика с илюстративен за драматургията характер, а

такава, която предлага друга гледна точка към изграждането внушение.

В рамките на настоящото изследване е невъзможно да се анализират в дълбочина отношенията между драматургията и режисурата такива, каквито са в действителност, и тяхната изначална връзка с езика. Темата е твърде необятна, но от казаното дотук можем да обобщим, че церемониалът и протоколът, доколкото са част от човешката култура, стъпват на основата на езика като средство за комуникация. Изградените чрез езика цивилизационно познание и естетически усет си служат с фрагментите на художествената образност. Словото и тези фрагменти не се конкурират, а се допълват взаимно в пресечната точка на противоречията си. Те говорят по различен начин за едно и също нещо, като успяват да синхронизират и да канализират посланието си към аудиторията чрез обединяващата и вдъхваща смисъл природа на режисурата.

5.5. Медиите

Ролята на медиите в церемониала и в обществения живот става все по-осезаема. Медиите имат основната функция да отразяват събитията такива, каквито са. Проблемът възниква тогава, когато не се знае степента им на обективност. Разпространението на новини – дали чрез глашатаи в исторически план, чрез писан текст или чрез новинарска емисия в съвременността, винаги е било податливо на провокация.

В царско време основният медиен източник са вестниците и списанията. После се появява радиото, а след това и телевизията. Медиите трябва да бъдат независими от властта, защото, когато я обслужват, се превръщат в пропаганда, която унищожава обективността им. В днешно време обективността на медиите остава под въпрос – единствено критичното мислене на всеки индивид може да изгради трезвата преценка доколко поднасяната информация е неподправена.

Възниква въпросът как по законен и морален път медиите могат да бъдат използвани от държавата, без да въвеждат в заблуждение. Отговорът на този привидно парадоксален въпрос е пределно прост – когато държавата изгради сама чрез протокола и церемониала своя далновиден облик така, че тя да излъчва достойнство в очите на обществото, е достатъчно медиите просто да обобщят случилото се абсолютно обективно. Ще се въздържим да изкажем мнение доколко това е възможно. Важното за нашите научни търсения в случая е друго – как езикът на медиите влияе на протокола и на церемониала. Особено внимание в случая заслужават медиите, които работят в тясно сътрудничество с държавата.

Пресцентровете са основният модератор на публичния облик на държавните институции. Най-значимите държавни пресцентрове са тези на Президентството, Народното събрание и на Министерския съвет.

Президентският пресцентър довежда до знанието на широката общественост обръщенията на държавния глава, както и новини, свързани с неговата дейност и с тази на вицепрезидента. Заглавията обикновено съдържат непосредствени цитати на президента, формулирани след двоеточие, например: „Президентът: Институциите и политиците да се вслушват в гласа на интелектуалния ни елит, пожънал национална и световна слава“, „Държавният глава: Конституцията е гарант за правовата държава, обединява и пази своите граждани“[8]. Прави впечатление, че заглавията на новините обикновено са оформени като лозунги, което е оправдано с оглед на представителните функции на президента, както и от неговата функция на обединител на нацията. Официалните обръщения са издържани във високия езиков регистър, винаги организирани предварително и обикновено директно предавани от Гербовата зала. Езиковите послания, отправени до населението, са формулирани на общоупотребимия български език, като атмосферата е тържествена.

Пресцентърът на Народното събрание отразява работата по време на пленарните заседания, както и дейността на комисиите в парламента. Представителните фигури в основната законотворческа институция на страната са председателят на Народното събрание, председателите на комисии, както и председателите на парламентарни групи. Езикът на предаваните съобщения се характеризира с много по-голяма свобода от този в Президентството – вероятно обяснение на този факт можем да открием както в ненужната емоционална приповдигнатост на дебатите, която от години се наблюдава, така и в различното образователно равнище на депутатите. Обобщаването на новините от Пресцентъра обаче се извършва професионално, със стремеж да се съхранява авторитетът на институцията. Текстовете са издържани в стилово отношение и изпълняват успешно своята информативна функция.

Пресцентърът на Министерския съвет представя обръщения на министър-председателя, както и новини, свързани с дейността на кабинета. Функциите са сходни с тези на гореописаните институции. Отразяват се новини, свързани с дейността на изпълнителната власт.

Двете национални медии – **Българската национална телевизия** и **Българското национално радио**, са утвърдили своя обществен облик като пример за коректен медиен език и стил. Правилата, на които се подчиняват при отразяването на събития, се определят на законодателно равнище от техните цели, заложени в Закона за радиото и телевизията.[9] Езикът е разбираем, ясен, точен. Впечатление прави стремежът към изчерпателност, както и пълното пряко пре-

[8] <https://www.president.bg>

[9] Обн., ДВ, бр. 138 от 24.11.1998 г.

даване на събитията от БНТ, свързани с държавния протокол и церемониал – националния празник и официалните празници, посрещането на делегации, международни първенства и конкурси, в които България участва, и др.

Медиите си служат със стилово маркирани езикови средства, утвърждават определен синтаксис, дори интонационно оформяне (в радиото и в телевизиите). Възприет е еднотипен езиков стандарт за представянето на събития, свързани с протокола и церемониала, който основно информира за случилото. Словото, на което стъпва сценарият, колкото и въздействащо да е, влиза в репортажа като кратък синхрон от 15 – 20 секунди. Единственото, което може да впечатли, са визуалните фрагменти в кадрите на покритие. Пищността, мащабът, модерната визия са предимствата, които могат да бъдат запомнени и да се превърнат в инструмент, който говори в положителен аспект за държавата. Отразяването е задължение на медиите, но паметта за случилото се зависи единствено от висотата на творческия акт, който е реализиран пред широката аудитория. В този аспект медиите могат да имат огромен принос за въздигането на авторитета на държавата, но могат да бъдат и само безмълвни наблюдатели на лишени от смисъл форми.

6. ЕЗИКЪТ И ХУДОЖЕСТВЕНАТА ОБРАЗНОСТ В РАЗЛИЧНИТЕ РАВНИЩА НА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПРОТОКОЛА И ЦЕРЕМОНИАЛА

На следващите редове ще бъдат разгледани предимно сценичните форми, в чиято основа стоят протоколът и церемониалът. Тази тенденция се налага с оглед на фокуса на настоящата студия – пресечната точка на сценичните изкуства с разглежданите две представителни за държавата дейности.

6.1. На международно равнище

Международните форуми, в които участват представители на множество държави, създаващи мащабност и грандиозен отзвук, си служат със средствата на церемониала. Нещо повече – много от тези форуми са създали свой собствен церемониал. Типични примери са зимните и летните олимпийски игри, световните спортни първенства и шампионати, международните песенни конкурси, като „Евровизия“ и „Славянски базар“, Фестивалът в Сан Ремо и мн. др.

Повечето международни спортни и културни форуми си служат активно със семиотични знаци – създават свои лога, знамена, химни. Езиковата бариера се превъзмогва чрез комуникацията на английски език, добре познат за по-голямата част от света. Многомилионната публика е причината за свеждането на говоримата реч до пределна простота за сметка на непрекъснатото усложнява-

не на абстракцията на аудио-визията. Драматургията се подчинява на общочовешки средства за предизвикване на емоции, като обаче винаги чрез средствата на режисурата създава фрагменти на националната самобитност на държавата домакин, което показва нейните собствени възходи в глобалния свят. Типичен пример са въвеждащите картини на „Евровизия“ – непосредствено преди утвърдения парад на флаговете (неразделна част от собствения церемониал на конкурса): блестящо разказаното създаване на английското общество (2012)[10], модернистичната експресия на древната гръцка история (2006)[11], апотеозът на грандиозното руско цирково изкуство и култура (2009)[12].

Към утвърждаването на националната самобитност ще прибавим като примери емблематичното изпълнение на Селин Дион на песента Hymne à l'amour[13] от Айфеловата кула – бастион на френската държавност – с брилянтна режисура, вплитаща слово на френски език, музика, множество планове на разказване, осъществени чрез поредица от фрагменти: възнесението на политащия олимпийски огън към небето, очарованието на разливащата се емоция, предадено чрез светлината, отчетливият семиотичен израз – логото на олимпийските игри… Относно утвърждаването на държавността пред света може да бъде посочено забележителното изпълнение на руския химн от мъжкия хор на Сретенския манастир[14] на Зимните олимпийски игри в Сочи през 2014 г. – особено вдъхновяващо представяне, което показва държавните символи във феерията на зрелищен спектакъл.

Примерите са безбройни. Общото между всички тях е, че глобалният свят налага фрагментарността на художествената образност над чисто езиковото общуване с публиката. Тази тенденция е необходимо следствие от факта, че тези мероприятия се излъчват пред целия свят. Водеща е емоцията от видяното и преживяното, интелектуалното послание се асимилира през сетивността въпреки езиковата бариера. Езикът обаче остава интегрална част от церемониала – в повечето случаи това е английският, съчетан с езика на държавата домакин. Международните форуми показват все по-голямата склонност към експериментиране, тенденцията към възвръщането на древния синкретизъм и неговата модерна интерпретация.

---

[10] London Opening Ceremony, 2012: <https://www.youtube.com/watch?v=4As0e4de-rI>

[11] Atina Opening Ceremony, 2006: <https://www.youtube.com/watch?v=GIspclzp3Xo&list=RDGIspclzp3Xo&start_radio=1>

[12] Moscow Opening Ceremony, 2009: <https://www.youtube.com/watch? v=SbSa8qIXK1g&list=RDSbSa8qIXK1g&start_radio=1&t=219s>

[13] Hymne à l'amour, 2024: <https://www.youtube.com/watch?v=9wQ-GYnKPYM &list=RD9wQ-GYnKPYM&start_radio=1>

[14] Гимн России, Сочи, 2014: <https://www.youtube.com/watch?v=rrzhFebcyao&list=RDrrzhFebcyao&start_radio=1>

6.2. На национално равнище

Когато разглеждаме протокола и церемониала на национално равнище, имаме предвид публични прояви, които се осъществяват на територията на Република България под егидата на държавата. Тук ще обърнем внимание на честванията на официалните празници.

Официалните празници включват както светски, така и религиозни празници. Голяма част от тях се отбелязват посредством държавния церемониал. За тях стриктно се прилагат разпоредбите на Закона за държавния протокол и на Правилника за прилагането му. Ритуалите са утвърдени като част от културния календар на Столичната община, като има богати традиции в тяхното отбелязване.

При тези празници е налице тенденцията, утвърждаваща се в международен план: внушенията се изграждат предимно чрез словото, с пределно малко фрагменти на художествената образност. Обикновено нейното проявление се свежда до проявите на войската и представители на църквата без особен драматургичен контекст на обвързването между отделните компоненти (освещаване на знамена, литургии, артилерийски салюти и др.). Доминирането на езика е обяснимо с улеснението, което носи – докато в международен план езикът създава трудности в комуникацията, в национален мащаб българският език е официален за цялата страна. Това прави езиковото равнище в драматургията ясно изразено, а режисьорски решения почти липсват. От една страна, устойчивостта показва склонността към постоянство и спазване на традициите, но от друга – прави церемониала скован и еднообразен, което понижава интереса към него. Това крие опасност в един момент ритуалите да се превърнат в ненужна тежест за населението, което ще доведе до понижаване на националното ни самочувствие. И все пак интерес за населението представляват демонстрациите на войската, както и тържествената заря-проверка в навечерието на 6 май – Деня на храбростта и на Българската армия, ежегодните шествия до връх Шипка на 3 март – Деня на Освобождението на България от османско владичество, и др.

Освен празници по протокол се отбелязват и дните за памет, в които употребата на художествена образност е изключително трудна, но не и невъзможна – става дума за Деня на Ботев и на загиналите за свободата и независимостта на България и някои други поводи със сходен емоционален заряд. Отчита се ролята на сирената, която има общонационален смислов заряд за отдаване на почит към загиналите. И по време на дните за памет, и по време на празниците се наблюдава устойчивост на действията, някои от които се извършват по традиция – останали твърдо в съзнанието на поколенията като необходими, но всъщност неописани в нормативната уредба.

6.3. На местно равнище

На местно равнище протоколът и церемониалът се реализират чрез общините, в редки случи – чрез кметствата. На територията на Република България понастоящем има 265 общини, които се оглавяват от кметове. Чл. 2, ал. 1 от Закона за местното самоуправление и местната администрация[15] определя общината като основната административно-териториална единица, в която се осъществява местното самоуправление. Общината е основният стожер на властта на местно равнище, като тя е натоварена с представителни функции – неслучайно общините разполагат със свои знамена и гербове, а понякога и химни. Кметовете често имат свои отличителни символи – инсигнии, които се използват на официални церемонии и се предават на следващия встъпил в длъжност кмет. С решения на общинските съвети се връчват почетни звания и отличия на заслужили граждани, учредяват се награди в различни сфери като образованието, науката, културата, спорта и др.

Посочените детайли показват недвусмислено, че общините си служат със свой собствен протокол и изграждат свой церемониал. Обикновено за тяхната успешна реализация отговарят общинските структури, натоварени с администрирането на културата в съответния регион. Церемониалът на общините има свои специфики, които му придават особена самобитност и своеобразие – те се стремят да спазват общоприетото за страната, но имат свои собствени традиции, които неизменно следват от десетилетия. Така церемониалът придобива солидна доза синкретизъм, който по никакъв начин не го накърнява, а напротив – прави го по-устойчив и по-близък до населението. Голямо влияние върху провеждането на церемониала оказват читалищата, които работят съвместно с общините – това внася допълнителен емоционален заряд в мероприятията.

Общините отбелязват по-голямата част от официалните празници. Те създават свои схеми на шпалири и посрещане на официалните лица, ред, по който дават думата на участниците, начин, по който почитат държавните символи и своите собствени. Йерархията на гостите често е плод на тълкуване на закона, тъй като няма изрично описан ред, който може да се спази – модифицира се чл. 87 от Правилника за прилагане на Закона за държавния протокол. Множеството изпълнения на местните самодейци придава особен цвят и чар на провинциалния церемониал, който всъщност демонстрира огромно уважение към националната самобитност.

И ако все пак за отбелязването на официалните празници общините могат да се поучат от това, което се случва на национално равнище, то за отбелязва-

[15] Обн., ДВ, бр. 77 от 17.09.1991 г.

нето на своите лични официални празници могат единствено да потърсят отговорите в установените традиции. Оказва се, че всяка община сама определя начина, по който организира собствения си празник на практика, като често самобитността ражда неподозирано добри резултати.

Полето на взаимодействие между словото и фрагментите на художествената образност тук е много по-широко – комуникацията чрез езика естествено прелива в стремежа към художествена експресия. Резултатите са добри. Често официалната реч отстъпва място на приятелското слово на местните органи на властта – това не е проява на лош вкус, а гаранция за загриженост – особено в по-малките населени места, където всички хора се познават помежду си.

6.4. На институционално равнище

Културно-просветните институции, които са неразделна част от образователната и културната политика на държавата – университетите, училищата, детските градини, читалищата, сдруженията с нестопанска цел, фондациите, имат свой собствен протокол и церемониал, които са характерни и приемливи за съответната институция.

Говорейки за университетски церемониал, неминуемо трябва да посочим като пример Софийския университет[16] – най-старото висше учебно заведение в страната. Церемониалът там е натоварен в символен аспект – ректорът има своите инсигнии: огърлица, тога и жезъл. Ритуалите следват модела на първите европейски университети – провеждат се посветителски ритуали на първокурсниците, абсолвентските промоции, ритуалите по присъждане на университетската титла *доктор хонорис кауза*, тържественото представяне и отчетът на новоизбрания ректор, патронният празник и др. Езикът е на изключително високо равнище – имайки предвид, че там се намира първата в страната Катедра по български език. Възприет е международният студентски химн *Gaudeamus Igitur*.

Уеднаквяване на церемониала се наблюдава при училищата – например ритуалите по посрещане и изпращане на знамето на училището, словото на директора, предаването на знамената и на символи на знанието. В практиката е утвърден т. нар. училищен тип концерт, който представя талантливите ученици от извънкласните дейности по пеене, танци, театър и т. н. Интегрална част от него са визитките, които водещите четат за всеки следващ изпълнител. Този тип концерти се изграждат, като драматургичните причинно-следствени връзки се

[16] Изложението е според информацията, публикувана на сайта на Софийския университет „Св. Климент Охридски“: <https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/istoriya/simvoli_na_universiteta>

изразяват чрез езика, а фрагментите на художествената образност представляват отделните изпълнения. Мероприятията (както и целият церемониал) често се създават от непрофесионалисти, което обяснява някои основни недостатъци. Те обаче са изключително важни, защото създават основите на протоколното мислене и на възпитанието на учениците.

Детските градини също изграждат свой протокол – макар и доста примитивен. Работата с малки деца предопределя простотата на всичко, което се провежда там. Важни са тържествата, посвещавани на различните сезони, малките театрални етюди, песни, танци и рецитацията на стихотворения, които обикновено се представят пред родителите. В такива моменти цари особено вълнение сред децата, което трудно може да се опише, ако не бъде видяно на живо. Основен източник на внушения и средство за разказване тук е говоримият език – повечето деца не могат да четат, което означава, че всички текстове се учат наизуст с родителите. Безспорно езикът тук взема връх над художествената образност. Изграждат се умения за артикулация и правилно интониране.

Читалищата и другите юридически лица с нестопанска цел утвърждават свои собствени културни календари, които предвиждат поредици от мероприятия, протичащи по протокол: отбелязване на някои официални празници, литературни четения, провеждане на конкурси, фестивали и др. Специфичната комуникация с журита и оценителни комисии, утвърждаването на символи на тези мероприятия, посрещането на официални гости и организирането на церемонии по връчването на награди повишават естетическите критерии и необходимостта от прилагането на протокол. Отново водеща е ролята на езика като средство за изразяване – налице е провеждането предимно на концерти от училищен тип и класическа драматургична схема, с отсъствието на характер на спектакъл.

От казаното дотук за проявлението на езика и художествената образност в различните равнища на реализация на протокола и церемониала може да се заключи, че винаги се запазва водещата роля на езика като средство за комуникация. При липсата на разбиране от страна на публиката при съществуването на езикова бариера в международен план неминуемо е надделяването на художествената образност. Комбинирането на множество средства на изразяване свързваме и на достатъчен финансов ресурс, но и на талантлив екип от режисьор и сценарист, който може да претвори сковаността на церемониала в произведение на изкуството със силни послания.

7. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Езикът е основата на нашето общуване, на което се крепи възходът на човешката цивилизация и на цялата човешка култура. Той стои в основата на протокола и церемониала, които са държавни дейности с висока степен на представителност. Основната им функция е да съхраняват авторитета на държавата във външно- и вътрешнополитически план. Протоколът и церемониалът се изграждат чрез взаимодействието между езика, чиято основна единица е думата, и художествената образност, за която в контекста на настоящото изследване приехме, че е изградена от фрагменти. Всеки от тях носи определен смисъл, който дава своя принос за развитието на драматургичната структура и реализацията на режисурата. Церемониалът се превръща в спектакъл, който провокира мисленето и може да се реализира на четири равнища – международно, национално, местно и институционално. Тенденциите на времето ще бележат промени и в езика, и в рисунъка на развитата чрез него абстракция – художествената образност, което ще усложнява внушенията и ще поддържа държавния авторитет по начин, различен от днешния.

Благодарности: Авторът изказва своята благодарност по повод реализирането на проекта „Българският език в държавните институции и в публичното пространство“ на Катедрата по български език при СУ „Св. Климент Охридски“ с ръководител проф. д-р Владислав Миланов (Договор № КП-06-Н80/11 от 15.12.2023 г., сключен между СУ „Св. Климент Охридски“ и Фонд „Научни изследвания“ при Министерството на образованието и науката).

Литература / References

Ayzenshtayn 2012: Ayzenshtayn, S. *Montazhat*. Sofia: Iztok-Zapad. (**Айзенщайн 2012**: Айзенщайн, С. *Монтажът*. София: Изток-Запад.)

Angelov 2011: Angelov, P. *Srednovekovnata balgarska diplomatsia*. Sofia: Paradigma. (**Ангелов 2011**: Ангелов, П. *Средновековната българска дипломация*. София: Парадигма.)

Andreev 2013: Andreev, E. *Diplomaticheski protokol i tseremonial. Administrativen i biznes etiket*. Sofia: Siela. (**Андреев 2013**: Андреев, Е. *Дипломатически протокол и церемониал. Административен и бизнес етикет*. София: Сиела.)

Bobchev 1919: Bobchev, St. *Kanonichesko pravo. Kniga vtora*. Sofia: Pechatnitsa na Aktsionerno druzhestvo “Radikal”. (**Бобчев 1919**: Бобчев, Ст. *Каноническо право. Книга втора*. София: Печатница на Акционерно дружество „Радикал“.)

Dobrev, Dobreva 1994: Dobrev, D., E. Dobreva. *Spravochnik na semiotichnite termini*. Shumen: Glauks. (**Добрев, Добрева 1994**: Добрев, Д., Е. Добрева. *Справочник на семиотичните термини*. Шумен: Глаукс.)

Eko 1993: Eko, U. *Semiotika na ezika*. Sofia: Nauka i izkustvo. (**Еко 1993**: Еко, У. *Семиотика на езика*. София: Наука и изкуство.)

Fiyld 2016: Fiyld, S. *Kinostsenariyat. Osnovi na kinostsenaristikata*. Sofia: Kolibri. (**Фийлд 2016**: Фийлд, С. *Киносценарият. Основи на киносценаристиката*. София: Колибри.)

Freylih 1964: Freylih, S. *Kinodramaturgiya*. Sofia: Nauka i izkustvo. **(Фрейлих 1964**: Фрейлих, С. *Кинодраматургия*. София: Наука и изкуство.)

Georgiev 1973: *Georgiev, L. Rechnik na literaturnite termini*. Sofia: Nauka i izkustvo. (**Георгиев 1973**: Георгиев, Л. *Речник на литературните термини.* София: Наука и изкуство.)

Gyuzelev 1981: Gyuzelev, V. *Balgarskata darzhavnost v aktove i dokumenti*. Sofia: Nauka i izkustvo. (**Гюзелев 1981**: Гюзелев, В. *Българската държавност в актове и документи*. София: Наука и изкуство.)

Ivanov 2010: Ivanov, I. *Znamenata na balgarskata boyna slava*. Sofia: Aniko. (**Иванов 2010**: Иванов, И. *Знамената на българската бойна слава*. София: Анико.)

Kasabov 2013: Kasabov, Iv. *Balgarska leksikologiya i frazeologiya. Tom 3. Problemi na obshtata leksikologiya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov". (**Касабов 2013**: Касабов, Ив. *Българска лексикология и фразеология. Том 3. Проблеми на общата лексикология.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов".)

Malenov, Ivanov 2014: Malenov, Sl., I. Ivanov. *Dizayn na stsenichnoto osvetlenie*. Sofia: Asi Print 2020. (**Маленов, Иванов 2014**: Маленов, Сл., И. Иванов. *Дизайн на сценичното осветление*. София: Аси Принт 2020.)

Marovska 1998: Marovska, V. *Stilistika na balgarskiya ezik. Parva chast*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo. (**Маровска 1998**: Маровска, В. *Стилистика на българския език. Първа част*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство.)

Milanov, Zhilova 2021: Milanov, Vl., T. Zhilova. *Pravo, pravopis i pravogovor*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski". (**Миланов, Жилова 2021**: Миланов, Вл., Т. Жилова. *Право, правопис и правоговор*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски".)

Milev 1919: Milev, G. Fragmentat. – *Vezni*, № 4, pp. 95 – 98. (**Милев 1919**: Милев, Г. Фрагментът. – *Везни*, № 4, с. 95 – 98.)

Pavlovich 1844: Pavlovich, Hr. *Tsarstvenik, ili istoria bolgarskaya*. Budapeshta: Volgarische Geschichte. (**Павлович 1844**: Павлович, Хр. *Царственик, или история болгарская*. Будапеща: Bolgarische Geschichte.)

Paprikov 1893: Paprikov, St. *Uchebnik po voennata administratsiya*. Sofia: Pechatnitsa "Napredak". (**Паприков 1893**: Паприков, Ст. *Учебник по военната администрация*. София: Печатница „Напредък".)

Petkanova 2001: Petkanova, D. *Balgarska srednovekovna literatura*. Veliko Tarnovo: Abagar. (**Петканова 2001**: Петканова, Д. *Българска средновековна литература*. Велико Търново: Абагар.)

Popov 2016: Popov, D. *Stilistika*. Shumen: Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski". (**Попов 2016**: Попов, Д. *Стилистика*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски".)

Sharoev 1986: Sharoev, I. G. *Rezhissura jestrady i massovyh predstavlenij*. Moskva: Izdatel'stvo "Prosveshchenie". **(Шароев 1986**: Шароев, И. Г. *Режиссура эстрады и массовых представлений*. Москва: Издательство «Просвещение».)

Shishmanov 1891: Shishmanov, Iv. Istoriyata na "Shumi Maritsa". – *Dennitsa*, № 7 – 8, pp. 353 – 361. (**Шишманов 1891**: Шишманов, Ив. Историята на „Шуми Марица". – *Денница*, № 7 – 8, с. 353 – 361.)

Todorova 2014: Todorova, B. *Stilistika na balgarskiya ezik*. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo "Neofit Rilski". (**Тодорова 2014**: Тодорова, Б. *Стилистика на българския език*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски".)

Tokushev 2009: Tokushev, D. *Istoriya na balgarskata srednovekovna darzhava i pravo*. Sofia: Sibi. (**Токушев 2009**: Токушев, Д. *История на българската средновековна държава и право*. София: Сиби.)

Valchev 2013: Valchev, D. *Lektsii po obshta teoriya na darzhavata*. Sofia: Siela. (**Вълчев 2013**: Вълчев, Д. *Лекции по обща теория на държавата*. София: Сиела.

Voynikov 2009: Voynikov, Iv. *Istoriya na balgarskite darzhavni simvoli*. Sofia: Abagar. (**Войников 2009**: Войников, Ив. *История на българските държавни символи*. София: Абагар.)

Деян Драганов
Институт за български език
Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход" 52, блок 17
София 1113, България
dido_964@abv.bg
https://orcid.org/0009-0004-4623-240

Deyan Draganov
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria
dido_964@abv.bg
https://orcid.org/0009-0004-4623-2402